

A RÉGÉSZETTUDOMÁNY FONTOSABB TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI MAGYARORSZÁGON (1989–2019)

A magyarországi régészeti kutatások főbb tendenciáinak és kihívásainak áttekintése az 1989–2019 közötti időszakban

I. Bevezető

II. Régészet a múzeumokban (1989–2019)

III. Régészet az oktatásban (1989–2019)

IV. Régészet és az MTA (1989–2019)

V. A régészeti feltárások változásai (1989–2019)

VI. A régészettudomány legfontosabb tudományos kihívásai (1989–2019)

VII. Zárzó

Készítette: Bálint Csanád, Benkő Elek, Borhy László, Kulcsár Gabriella, Láng Orsolya, Müller Róbert, Raczky Pál, V. Szabó Gábor, Vida Tivadar, Zsidi Paula

MTA Régészeti Tudományos Bizottság

2021. január

I. Bevezető

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának felkérésére készült el a „A RÉGÉSZETTUDOMÁNY FONTOSABB TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI MAGYARORSZÁGON (1989–2019)” című összeállítás, amelynek köszönhetően a régészettudomány is egyfajta tükröt tarthatott maga elé a rendszerváltoztatás óta elmúlt három évtized változásait, átalakulási folyamatait és fejlődését illetően, felvázolva a régészetre a 21. században váró kihívásokat és továbblépési lehetőségeket. Az összefoglalás elkészítésekor az egyik alapvető vezérfonal az volt, hogy a változásokat azokon a területeken tekintsük át, ahol a régészetet művelik, nevezetesen az országos és megyei múzeumokban, az egyetemeken illetve a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében. Másik alapelvünk az volt, hogy minden egyes szakterület bemutatása lehetőleg két olyan generáció összefogásában készüljön, amelynek tagjai egyrészt már a tárgyalt időszak elején a szakmát magas színvonalon művelő, elismert szakemberek voltak, másrészt pedig a fiatalabb generáció képviselőiként a harminc éves periódus során váltak aktív részeseivé az átalakulási folyamatoknak. Áttekintésünk kiterjed azon törvényi és a háttérintézményi változások illetve azok következményeinek részletes bemutatására, amelyek döntően befolyásolták a régészettudomány fejlődését, alakulását, változását. A 21. század harmadik évtizedének elején kijelenthetjük, hogy a rendszerváltozást követő tudományos életünket is érintő nyitásnak köszönhetően a magyar régészettudomány, bár legkimagaslóbb képviselői – Alföldi András (1895–1981), Alföldy Géza (1935–2011), Bóna István (1930–2001), Fettich Nándor (1900–1971), Kubinyi András (1929–2007), Mócsy András (1929–1987) akadémikusok – 1989 előtt is rendre a világ nemzetközi élvonalában számontartott tudósok voltak, mára a nemzetközi trendekhez illeszkedő, a modern kor követelményeinek megfelelő inter- és transzdiszciplináris tudománnyá vált.

II. Régészet a múzeumokban (1989–2019)

A régészettudomány elsődleges forrásanyagát, a régészeti leletet, az elmúlt harminc évben végbement változások mellett is, alapvetően a múzeumok gyűjtik és őrzik. Ez a tény határozza meg a múzeumi tudományos feldolgozó munka jellegét is, ami eredendően a tudományos forrásközlés. Adott régióban végzett rendszeres terepi munkát tükröző, az onnan származó gyűjteményi anyaggal való állandó kapcsolatról tanúskodó anyagközlések szilárd alapot adhatnak és nem is nélkülözhetők átfogó történeti munkák megszületéséhez. A múzeumokban őrzött régészeti forrásanyag állapotának megőrzése és hozzáférhetőségének biztosítása elengedhetetlen a régészettudomány művelése szempontjából. Az elmúlt harminc évben lezajlott szervezeti, finanszírozási változások, a múzeumokkal szembeni társadalmi és tudományos elvárások azonban a feltárás, gyűjteményi munka és az anyagközlés tekintetében is a körülményekhez való állandó alkalmazkodásra készítették a múzeumokat.

Szervezeti, finanszírozási változások

A vizsgált ciklus elején a régészettudomány művelésének legfontosabb helyszínét a múzeumok jelentették, amelyek egyúttal kutatóhelyek és tudományos műhelyek is voltak. Hagyományosan vezető szerepet játszott a Magyar Nemzeti Múzeum az országos gyűjtőkörével, míg a regionális gyűjtőkörű múzeumok megyei (önkormányzat által fenntartott) szervezeti hálózatba rendeződve látták el feladataikat, lefedve az ország teljes területét. Ez utóbbiak közül feltárási feladatainak mennyisége és gyűjteménye nagysága az országos múzeumok sorába emelte a Budapesti Történeti Múzeumot. Ekkor a megyei múzeumokban alkalmazott régészek létszáma néhány kivételtől eltekintve, jellemzően 10 fő alatt volt, de hat megyében az 5 főt sem érte el. A múzeumok gyűjteményeinek ekkor mintegy felét tette ki a régészeti leletanyag.

A rendszerváltást követő időszakban, 1989-től 1997-ig a megyei múzeumi hálózatra hatalmas felelősség nehezedett. Az állam kivonult a beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások finanszírozásából, így a régészeti lelőhelyek veszélybe kerültek, ugyanakkor a múzeumokat szakhatósági jogkörrel ruházta fel. Az önkormányzatok lehetőségeikhez mérten és szemléletükhöz képest támogatták az általuk fenntartott múzeumokat. A helyzetet súlyosbította, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum szakfelügyeleti rendszere is megszűnt. Ennek eredményeképpen a korábbi, nagyjából egységes színvonalú intézményrendszer helyett egyenetlen színvonalú régészeti tevékenységet produkáló múzeumok formálódtak, koordinálás nélkül működve, s viselve a régészeti örökség feltárásának, mentésének minden gondját. Az ebben az időszakban megindult autópálya feltárások régészeti munkálataival érintett múzeumok nagyobb anyagi lehetőséghez jutottak, de a munka minden kapacitásukat lefoglalta. A küzdelem félsikert hozott: az időszakban a múzeumban alkalmazott régészek száma némileg növekedett, számuk összességében 100 és 120 között volt, a régészeti feltárások száma átlagosan 30 %-kal nőtt, a régészeti leletanyag dinamikusan gyarapodott, a múzeumokban őrzött emléktárgy 64 %-át tette ki. Ugyanakkor a tudományos célú, ún. tervésztások száma csökkent, s a beruházásokhoz köthető feltárásokon leterhelt régészeknek a muzeológiai és tudományos munkára nem maradt kapacitásuk és pénzügyi forrás sem állt rendelkezésre, s tovább nőtt az egyes múzeumok közti színvonalbeli különbség. Ez a régészeti forrásanyag veszélyeztetését jelentette. Elkerülhetlenné vált a források egységes biztosítása és a központi koordináció.

Az 1997. évi CXL. törvény – a mely számos ellentmondása s a máig tartó, folyamatos módosítása ellenére – biztosította a beruházásokhoz kapcsolódó feltárások pénzügyi forrását, az 1998-ban létrehozott Kulturális Örökség Igazgatósága (KÖI) pedig a lelőhelyek védelméről gondoskodott, a múzeumok szakhatósági jogkörének átvételével. A régészeti feltárás központi irányításának újabb lépése volt a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) létrehozása és a 2001. évi LXIV. tv. megalkotása.

A jogszabály rögzítette többek között a régészeti feltárás végzésének szabályait, a feltárási jogosultságot, ami az egyes múzeumok egyetlen régészeti munkavégzésének igyekezett véget vetni. Sajnos azonban a finanszírozás biztosítása csak a feltárára és az ahhoz kapcsolódó muzeológiai munkára terjedt ki, a tudományos feldolgozás költségei nem szerepeltek benne, ami hátráltatta a múzeumokban dinamikusan növekvő régészeti leletanyag közzétételének tudományos programját.

A beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások finanszírozásának megoldására tett erőfeszítések ellenére a beruházások nagy száma és ezen belül is a több múzeum illetékességi területét érintő vonalas létesítményekhez kapcsolódó feltárások zökkenőmentes végzésére a kormányzat központi szervezet létrehozását határozta el. (A zömmel nagyberuházásokhoz kapcsolódó feltárásokban a múzeumok mellett az egyetemek és a MTA Régészeti Intézete is részt vett.) A 2007-ben létrejött Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (KÖSz) nemcsak a nagyberuházások koordinálásban vett részt, hanem a régészeti feladatellátás operatív részének végrehajtásában is. Egy ilyen típusú, a korábbi, múzeumi szervezeti kereteket szétfeszítő strukturális változtatás azonban nagyobb előkészítést igényelt volna, már csak a régészeti forrásanyag elhelyezése, megőrzése szempontjából is. A KÖSz rövid működése azonban legalább két fontos tanulsággal szolgált. Egyrészt bizonyossá vált, hogy a múzeumok egy része segítségre szorul a gyors, nagyfelületű feltárások végzésében. Másrészt hogy a régészeti leletanyag megóvása és a tudományos feldolgozása szempontjából elkerülhetetlen az egységes dokumentációs és nyilvántartási protokollok bevezetése.

2010 után a régészeti feladatellátás súlypontja átmenetileg ismét a múzeumokhoz került, a rövid időszaknak a megyei múzeumi hálózat szétesését eredményező jogszabály vetett véget. Ennek eredményeképpen a múzeumok hierarchikus, hálózatot alkotó rendszere végképp széttagolódott. A helyi önkormányzatok szándéka szerint működő múzeumi egységek létszáma, muzeológiai besorolása a gyűjtemények nagyságától, értékétől független lett. Ennek a régészeti gyűjteményekre, azaz a régészeti forrásanyag állapotára, publikálására gyakorolt hatása egyelőre nem mérhető fel. Ezzel párhuzamosan a régészeti feladatellátásban a központi szerep megváltozva ugyan, de megmaradt. A városi fenntartásba került korábbi megyei múzeumok teljes megyére kiterjedő gyűjtőköre és így a megelőző feltárások szervezésében, kivitelezésében vállalt szerepe továbbra is meghatározó. A központi szerepvállalás feladatát az egykori KÖSz egyes részeinek integrálásával, az egységes protokoll és nyilvántartási rendszer kidolgozásával és gondozásával a Magyar Nemzeti Múzeum vette át, annak új szervezeti egységét alkotva (Nemzeti Örökségvédelmi Központ – NÖK). Ezt követően, ugyancsak a MNM szervezeti keretén belül alakult meg 2018-ban az ún. nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző régészeti feltárások koordinációját ellátó részleg, a Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság (RÖG), amely szervezet szintén részt vesz a gyakorlati feltáró munkában – szakmai szükségesség esetén kapacitáskiegyesítést ad a megyei hatókörű városi múzeumok számára. A Budavári Kft., majd jogutódja, a Várkapitányság NZrt. pedig a nagyberuházások régészeti kockázatelemzését végzi el az ún. Előzetes Régészeti Dokumentáció (ERD) keretében országos szinten, illetve a jogszabályi előírások szerint a régészeti feltárások operatív munkájában is részt vesz, különös tekintettel pl. a Budavári Palota területére, ahol a régészeti beavatkozások túlnyomó részébe a területileg illetékes Budapesti Történelmi Múzeumot is bevonja.

A regionális múzeumok számára ebben az időszakban új lehetőségként jelent meg az ún. közösségi régészet, amely a helyi lakosság bevonásával gondoskodik a lelőhelyek és leletek védelméről, megakadályozva, hogy fontos régészeti források pusztuljanak el, vagy kallódjanak el. Ezt a feladatot központi szervezet nem tudja ellátni.

A régészeti forrásanyag helyzete a múzeumokban

A tudományos forrásanyagot jelentő régészeti leletanyag dinamikus gyarapodása jellemző az egész ciklusra. Míg az időszak kezdetén 5 és 6 millió tétel között volt a múzeumi gyűjtemények régészeti anyaga, a ciklus végén ez a szám meghaladta a 33 milliót (MuseumStat adata), ami több mint ötszörös növekedést jelentett. A gyűjteményt gyarapító és azt muzeológiailag és tudományosan feldolgozó szakemberállomány azonban nem növekedett számottevően és tartósan. A ciklus eleji 100–120 fő alkalmazása, a 2005–2008 közötti időszakban megközelítette a 200 főt. Az ezt követő szervezeti változások és a beruházásokat sújtó gazdasági válság azonban – ami egyúttal a feltárások számának visszaesését is eredményezte –nem kedveztek a létszám további növekedésének. A fenti számok ismeretében egyértelmű, hogy a múzeumok lehetőségei elsősorban a tudományos forrásanyag hozzáférhetőségének biztosítását tették lehetővé. Ez elsősorban a korszerű raktározási, állagmegóvási feladatot jelentett, amit több raktárfejlesztési, tömör- illetve látványraktár építési program jelez (pl. TIOP pályázati program). Az egyedi lehetőségek régióként eltérő kihasználása azonban nem eredményezhette azt, hogy a korszerű raktározási állapotok általánossá váljanak valamennyi múzeumban. A régészeti leletanyag hozzáféréseinek másik eleme a nyilvántartás számítógépen rögzített adatbázisának létrehozása. Sajnos egységes rendszer nem jött létre e ciklusban, számos erőfeszítés ellenére sem, de több múzeum régészeti anyaga (részben vagy egészben) digitálisan kutatható. Mindazonáltal a rohamtempóban bővülő informatikai lehetőségek a feltáró intézmények számára is megkönnyítették a különböző újabb technológiák alkalmazását, illetve ezzel együtt több helyen a lelőhelyeket komplex módon kezelő adatbázisok kiépítését kezdték meg. A műtárgyak állapotát rögzíti és a széleskörű hozzáférést biztosítja a Szépművészeti Múzeum *Hyperión* programja, ami nemcsak az Antik Gyűjtemény műtárgyait teszi hozzáférhetővé, hanem kiterjed a magyarországi ókori, elsősorban a hazai nagy múzeumok (MNM, BTM) provinciális római kori anyagára is.

A régészeti leletek dinamikus növekedését alapvetően a feltárások eredményezték. Azok mellett az adott ciklusban a magyarországi régészeti műtárgyállomány a magyar állam által, vétel útján rendkívüli értékkel gazdagodott. Az illegális műkereskedelem útján külföldre került késő római kori, ún. *Sevso* kincs számos meghatározó darabja gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét, s vált így a hazai tudományos kutatás számára hozzáférhetővé.

Fontos eredménye a hazai régészetnek a pécsi ókeresztény sírkamrák világörökségi helyszínné nyilvánítása, valamint annak a régészeti dokumentációnak az elkészítése, amely a római *limes* magyarországi szakaszának világörökségi helyszínné nyilvánítását készítette elő.

Tudományos eredmények közvetítése, közzététele a múzeumokban

A múzeumok a forrásgyarapítás és azok hozzáféréseinek biztosítása mellett, lehetőségeikhez képest, igyekeztek megőrizni tudományos műhely szerepüket. Csaknem valamennyi, régészeti gyűjteménnyel rendelkező múzeum rendszeresen megjelenteti évkönyvét, régészeti, elsősorban anyagközlő sorozatait. Míg a múzeumi szakemberek által jegyzett publikációk száma 2004 és 2007 között 250 és 280 között mozgott, ez a szám 2019-re elérte a 480-at (MuseumStat adata). A múzeumi gyűjtemények leletanyagának közlése részben központi szerkesztésű *corpus*-ok formájában, részben pedig múzeumi gyűjteményenkénti és/vagy anyagcsoportonkénti publikációban, sorozatok formájában történik. Sajnos ezek részben költség-, részben szakemberhiány miatt nem tudnak lépést tartani a leletanyag gyarapodásával. A fenti gyűjteményi közlések döntő többségükben a múzeumok szakembereinek az akadémiai kutatóintézettel vagy egyetemi munkatársakkal való együttműködésében valósultak meg, s ez áll egy-egy fontos régészeti lelőhely publikációjára is.

A beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások mellett fontos szerepet játszanak a tudományos célú, komplex régészeti feltárások. Ezek pénzügyi forrását a fenntartó általában nem tudja biztosítani,

megvalósulásuk alapvetően (a múzeumok esetében csaknem kizárólag) a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával történik. Ezek a feltárások biztosítják számos emblemikus lelőhely folyamatos kutatását, valamint az új eljárások, vizsgálati módszerek megtapasztalását, bevonását a múzeumi tudományos gyakorlatba. A múzeumok szakemberei emellett számos nemzetközi projektben vesznek részt, illetve egyre több projekt irányítását végzik. Fontos megemlíteni, hogy a regionális múzeumok tudományos célú projektjei sokszor nem állnak meg az országhatárnál, történelmi egységekben gondolkodva együttműködnek a szomszédos országok szakembereivel.

A tudományos értékek közzétételére a múzeumok egyik legfontosabb eszközei a kiállítások, amelyek segítenek közérthetően eljuttatni a nagyközönséghez a tudományos eredményeket. Csak tájékoztatásul: a 2005 és 2007 között megvalósult régészeti témájú kiállítások száma évi 25–28 között mozgott. Külön figyelmet érdemelnek a nagy, nemzetközi összefogással megrendezett, a múzeumok anyagára épülő kiállítások, amelyek több európai helyszínen mutatták be a magyarországi régészeti anyag gazdagságát (pl. *Das römische Budapest: Kempton-1989, München-1990, Heerlen-1991, Speyer-1991*). Vitathatatlan tudományos eredmény a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításának felújítása, amely a 2014-ben megnyitott Karoling-kor és magyar honfoglaláskor kiállításával teljessé tette Magyarország régészeti emlékeinek korszerű összefoglalását.

A vizsgált ciklusban egyre több múzeumi szakembernek volt lehetősége nemzetközi szakmai fórumon, konferencián bemutatni tevékenységét, tudományos eredményeit. Ehhez ugyancsak a Nemzeti Kulturális Alap adott pénzügyi támogatást, csakúgy, mint a múzeumok által szervezett hazai és nemzetközi konferenciákhoz, amelyek száma egyre növekszik.

Tudományos életút alakulása a múzeumokban

A múzeumban dolgozó régészek tudományos lehetőségei változtak az elmúlt időszakban, mégpedig – elvileg – pozitív irányban. Egyfelől megmaradt számukra az az adottság, hogy a múzeum gyűjtőterületén, a gyűjteményekkel közvetlen kapcsolatban működjének. Ugyanakkor a szakirodalom online elérhetősége, a digitális technika, ami lassan minden múzeumban hozzáférhető, segíti a szakmai, tudományos életben való naprakész tájékozódást. A publikációk növekvő száma, a múzeumi szakemberek egyre intenzívebb részvétele a tudományos projektekből és a nemzetközi szakmai fórumokon ebbe az irányba mutat. A gyakorlati, terepi és muzeológiai munka mellett is egyre több, múzeumban dolgozó régész szerez PhD fokozatot, de ez csak egy lehetőség, amivel élni lehet. Továbbra is fennáll a terepi munka túlsúlya, ami jelentős energiát emészt fel, még akkor is, ha a feladatellátásba bekapcsolódó központi szervezetek leveszik a teher egy részét a múzeumok válláról. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül a fenntartói szándék, ami a szervezet működtetésében figyelmen kívül hagyhatja a múzeum tudományos műhely szerepét.

III. Régészet az oktatásban (1989–2019)

A folyamatosan új forrásokkal bővülő régészet olyan dinamikus fejlődő történelmi tudományág, amelynek a természettudományos módszerek bevonásával született új eredményei meghatározó szerepet kapnak a nemzeti identitás formálásában. Kihívást jelent a kutatásban és az oktatásban a régészettel rokon társadalomtudományok különböző területeivel (kulturális antropológia, vallástörténet, szociológia, pszichológia, filozófia stb.) való intenzív együttműködés és eszmecsere. A régészet egyetemi oktatása az elmúlt 30 évben folyamatos intézményi és szervezeti átalakulásokon esett át, amelyet a bolognai rendszer végképp átformált.

Az **Eötvös Loránd Tudományegyetemen** (ELTE) 1990-ben alakult meg a Régészeti Tanszékcsoporton belül az Ős- és Koratörténeti, az Ókori és a Magyar Középkori és Koraújkori Régészeti Tanszék, amelyek 1995 óta a Régészettudományi Intézet keretei között működnek. Megalakulása után a feltárási tevékenységhez kiépült a megfelelő technikai háttér (restaurátor műhely, számítógépes és térinformatikai laboratórium, stb.). Az Intézetben, hazánkban egyedülállóan a paleolitikumtól az újkorig, egész Európára, sőt: Elő- és Közép-Ázsiára kiterjedő, széles spektrumú oktatás folyik. Az új természettudományos kihívásoknak megfelelően 2003-ban alakult az Archeometriai és Régészetszertani Tanszék, s 2017-ben az újabb szakirányok megjelenése miatt létrejött az Archeometria, Régészeti Örökség és Módszertan Tanszék és az Óskori- és Elő-Ázsiai valamint a Népvándorlás kori és Középkori Régészeti Tanszékek. Az oktatást és kutatást segíti a Térinformatikai és az Archeometriai Labor, a 65 000 fotót őrző Légifotó Archívum, a Numizmatikai és az Archaeozoológiai Gyűjtemény.

A hallgatók hét lehetséges szakterület közül kettőre specializálódnak. A régészeti kurzusok mellett lehetőség van a rokon tudományterületek eredményeinek megismerésére; a hallgatók betekintést nyernek a régészetet támogató természettudományos módszerekbe, terepgyakorlaton, feltárásokon vesznek részt, muzeológiai ismereteket sajátítanak el elméletben és gyakorlatban. A hallgatók száma 160–170 fő az öt évfolyamon.

1995-től az ELTE-n a Történelemtudományi Doktori Iskola keretein belül akkreditálták a Régészeti Doktori Programot, amelyen 2019-ig 124-en szereztek PhD fokozatot.

Az Intézet számos nagy hazai és nemzetközi kutatási programban vett részt. Megemlíthető a Mont-Beuvray (Bibracte) – Velem-Szentvid (erődített bronzkori–vaskori telep) és Visegrád (középkori ferences kolostor) kutatására irányuló francia–magyar régészeti együttműködés, a régészeti célú légifotó program, az angol–magyar Felső-Tisza-vidék topográfiai program (*Upper Tisza Project*), a kelta elit gazdag Povegliano-i temetőjének feltáráására létrejött olasz–magyar ásatás. Az Intézetnek kulcsszerepe volt az M3-as autópálya leletmentési programjában és az ehhez kapcsolódó feldolgozásokban (Polgár, Sajópetri, Ludas). Az alföldi neolitikus tell-kutatási program keretében folyt a polgár-csöszhalmi német–magyar feltárás és elkezdődtek az anyagfeldolgozások, a bioarchaeológiai vizsgálatok. Kazah–magyar projekt kutatta a Selyemút északi ágán egyes erődített települések területét (Merke, Aszpara, Tölebi). 2016-tól önálló ásatás folyik az iraki kurdisztáni Grd Tle lelőhelyen.

Több őskori innovatív projekt közül az egyik a kőnyersanyag-forrásokkal való gazdálkodás változásait kutatja a középső paleolitikumtól a középső neolitikumig Észak-Magyarország területén, egy másik a rituális körülmények között földbe került késő bronzkori kincseket deríti fel és értelmezi, a harmadik a nagyterjedésű kora vaskori halomsírművek és erődített települések egykori megjelenésének rekonstrukcióját végzi és annak tájformáló szerepét mutatja be.

Pannonia kutatása mindig is a nemzetközi provinciális római régészet élvonalába tartozott, amely hagyomány folytatását lehetővé teszi a szőnyi (Brigetio) ásatás köré szerveződő ásatások és feldolgozások (kerámia- és üveg feldolgozások, környezetrégészeti vizsgálatok, térinformatikai elemzés). Megvalósult a brigetiói legiótábor, katonaváros és tágabb környezetének nem romboló régészeti módszerek segítségével történő komplex vizsgálata (utcák, negyedek, vízvezeték). A szőnyvásártéri ásatások feldolgozásával a polgárváros topográfiáját, településszerkezetét, építési periódusait és kronológiáját sikerült meghatározni. Magyarország ókori történetéről és régészetéről önálló összefoglalás készült. Az Intézetbe került Alföldy Géza Epigraphiai könyvtár gazdag anyaga egyedülálló a közép-európai térségben.

A gepida és langobard kor kutatásainak eredményei a *Monumenta Germanorum Archaeologica* korpuszszorozatban monografikus formában jelentek meg. Alapkutatások folytak az avar kori

társadalom és kulturális kapcsolatrendszer tekintetében. Népvándorlás kori bioarchaeologiai projekt keretében a Kárpát-medencei 5–7. századi népességében 557 egyén esetében végeztek mobilitásra és a táplálkozásra irányuló izotóp vizsgálatokat. A Duna-Tisza közti avar kori elit 26 egyénének genetikai analízise nemcsak annak belső-ázsiai eredetét bizonyította, hanem családi egységeit (nem katonai kíséret) és rokonsági alapon történő szerveződését is. Az Intézet munkatársai részt vettek a langobard vándorlást vizsgáló archaeogenetikai programban és 2019-ben osztrák–amerikai–német társ pályázókkal a Közép-Duna-medence népeinek genetikai kutatására 6 éves ERC Synergy Grant pályázatot nyertek.

Több évtizedes régészeti kutatások és feldolgozások folytak középkori várakban és rezidenciákon (Gyula, Ozora, Várpalota, Salgó, Solymár), egyházi műemlékeken (Visegrád ferences kolostor, Gombaszög, Bakonyszentjakab pálos kolostorok). Külön kutatási program vizsgálta a 10–11. századi sánctvárat és újabban az ólomplombák segítségével a kora újkori textilkereskedelmet. Városkutatás folyt a középkori Vácon és Pápán; a visegrádi királyi udvar üvegleleteinek feldolgozása a középkori üvegművesség megismerését segíti. Jelentősek a határon túli magyar lelőhelyeken folyó kutatások (Székelyderzs, Csábrág, Csíkvacsárcsi, Zólyom, Füle).

Az MTA-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport 1999-től a működik az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének keretei közt, feladata a különböző laboratóriumok (térinformatika, archaeozoologia, antropológia) és részkutatási programok (fizikai kormeghatározások, számítógépes tipológia, geofizikai mérések, régészeti célú légifényképezés) valamint a kisegítő egységek (restaurátor műhely, fotólabor) tevékenységének integrációja, ezen túl pedig a vaskor és a római kor (romanizáció) interdiszciplináris módszerekkel való településtörténeti elemzése.

Az Intézet több jelentős neolitikus, bronz- és vaskori nemzetközi kiállítás megszervezésében vett részt (Frankfurt, Dijon). A tudományos munka színvonalát mutatják a megjelent monográfiák, a 2011-ben újraindított, nagy múltú, idegen nyelvű *Dissertationes Pannonicae* monográfia sorozat, és 2013-ban online újraindított, elsősorban az Intézet dolgozói és hallgatói által írt tanulmányokat évkönyv szerűen közlő *Dissertationes Archaeologicae* periodika.

Az Intézet nemzetközi ismertségét és elismertségét mutatja, hogy megkapta az *European Association of Archaeologists* 2020-as konferenciája megszervezésének lehetőségét, amit a koronavírus járvány miatt 2022-re kellett halasztani. Az esemény a magyarországi régészközösség egészének támogató összefogásával valósulhat meg.

A *Quacquarelli Symonds* 2020-as szakterületi listáin négy szempont alapján (szakterületen szerzett hírnév, elismertség, tudományos publikációk idézettségi indexe, a tudományos teljesítményt mérő Hirsch-index) az ELTE-n folyó régészeti oktatás a 150–200 közötti helyre került.

A **Szegedi Tudományegyetemen** (SZTE) 1989-ben jött létre az önálló Régészeti Tanszék, amely kezdetben az egyetem és a szegedi Móra Ferenc Múzeum közös fenntartásában működött. A négy évfolyamon tanuló 60–70 hallgató őskori régészet, archaeometria, Barbaricum és népvándorlás kori régészet, középkori régészet szakirányok közül választhat. 2015-től az SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola képzési palettája a Régészet Doktori Programmal bővült. A Tanszéken jött létre a Kárpát-medencei római császárkori barbár kutatás centruma, alakult meg a *Barbaricum Régészeti Társaság* (2002), amely kiadja *Barbaricum Szemlé*-t. A Tanszék keretei között valósult meg a „*Sarmata temetkezések internetes adatbázisa és szeriációja*” című program, ami nyilvánossá tétele után hasznos kutatási és oktatási segédanyag lesz. A Tanszék vezető szerepet játszik a gepida anyagi és szellemi kultúra kutatásában. A középkori munkacsoport tevékenységének legfőbb területei a honfoglalás és

államalapítás kori temetők, valamint a 10–13. századi települések, földvárak (Borsod), az anyagi kultúra és a történeti földrajzi környezet kutatása. A honfoglalás kori kutatások a 10. századi vezéri sírok újrafeldolgozását, a 10. századi leletek kronológiájának finomítását célozzák. A Tanszék a képzésben együttműködik a SZTE Földtani és Őslénytani Tanszékével, geoarchaeologia kiegészítő képzés és doktori program is indult. A Szabadkai Városi Múzeummal együtt a szegedi régészhallgatók megkezdték a szerbiai Ludasi-tó környékének topográfiai kutatását. A Temesvári Nyugati Egyetemmel közösen megvalósult a „*Komplex geokronológiai laboratórium és geofizikai eszközpark létesítése örökségvédelmi és környezeti kutatások támogatásához*” című projekt, amely terepi kutatásokhoz biztosít megfelelő infrastruktúrát (megvalósult 50 lelőhely terepi műszeres vizsgálata és 200 régészeti minta korhatározása). A Tanszék koordinálja a „*Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei*” című leletkorpusz sorozat kiadását, amelyben eddig 13 kötet jelent meg. A Tanszék tudományos eredményeinek közzétételére kezdetben a múzeummal közösen szerkesztett múzeumi évkönyv régészeti sorozata nyújtott lehetőséget, majd 2011-ben létrehozták a „*Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről*” című sorozatot.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen (PPKE) 2012 óta folyik régészsképzés, amely a kereszténység megjelenésétől a kora újkorig tartó időszak hazai és nemzetközi kutatását, valamint a témával foglalkozó szakemberek képzését tűzte ki célul. A BA és MA képzés beindulását az angol nyelvű akkreditáció, majd a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskolájában az önálló Régészeti Műhely megalakítása követte. A 2017-ben alakult Régészettudományi Intézetben négy tanszék működik: Római kori és Késő Antik, Magyar Őstörténeti és Honfoglalás kori, Középkori Európai és Közel-Keleti valamint Roncsolásmentes Régészeti Tanszék. Mind a magyar, mind pedig az angol nyelvű képzés esetében súlyponti elem a keresztény valláshoz kötődő emlékek alaposabb megismerése, illetve az egyházi épületek, épületmaradványok vizsgálata. A 2014-ben létrejött Régészeti Térinformatikai Laboratórium a modern elvárásoknak megfelelő oktatási és kutatási profillal rendelkezik (Leica Viva GNSS rendszer).

A PPKE kiemelt feladatának tekinti az egyházi kulturális örökség kutatását, a középkori egyháztörténeti emlékek topográfiájának elkészítését, adatbázis létrehozását. A felmérések és az ásatások több jelentős lelőhelyen folynak (Eger, Keszthely, Kalocsa, Székesfehérvár). Külön programot indítottak a pálos kolostorok régészeti emlékeinek kutatására, az esztergomi Várhegy régészeti és építészettörténeti dokumentációjának térinformatikai feldolgozására. Az Intézet terepmunkát folytat a római kori Iovia/Alsóheténypuszta településen, a pilismaróti és tokodi erődökben és környékükön. A külföldi munkák közül kiemelendők a szíriai Margat és Crac des Chevaliers keresztény várakban, a libanoni Felicium középkori várban és Iraki Kurdisztánban a pankani szászánida és kora-muszlim erődben, valamint Romániában az egresi ciszterci kolostor területén végzett kutatások.

A magyar őstörténeti és honfoglalás kori kutatások önálló tanszékeken folynak. A honfoglalás kori feltárások anyagának feldolgozása mellett külön projektet képez a középkori kardok vizsgálata. 2013 óta hétszer sikerült megszervezni az Orosz–Magyar Uráli Régészeti Expedíciót, amely terepi kutatások, ásatások (Ülegi) mellett archaeogenetikai anyagot is gyűjtött. Rendkívül sikeres a nemzetközi őstörténeti konferenciasorozat. Az intenzív publikációs tevékenység eredménye, hogy a *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* néven ismert, nemzetközi szerkesztőbizottsággal rendelkező intézeti sorozatban eddig 16 kötet jelent meg és számos monografikus kiadvány született.

A Pécsi Tudományegyetemen (PTE) 1989-től az Ókortörténeti és Régészeti Tanszék keretében folyt képzés, amely minden régészeti korszakra kiterjedt, különös hangsúllyal a római provinciális régészeti

kutatásokra. Az önálló régészképzés 2004-ben indult meg és folyamatosan fejlődött, ma a Tanszéken oktatott kurzusok időbeli skálája a paleolitikumtól az antik, római, barbaricum, népvándorlás kori kurzusokon keresztül egészen a kora újkorig, oszmán korig terjed. A PTE Ókortörténeti Doktori Programjában régészeti PhD képzés is folyik. A Tanszék végzi a paks-dunakömlődi tábor (Lussonium), a babarci, a cserdi és a szabadszentkirályi villagazdaságok kutatását. A Tanszék oktatói és hallgatói bekapcsolódtak az M6 és M60-as gyorsforgalmi utak megelőző feltárásaiba. 2013-tól indult Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbe-erődjének kutatása. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel együttműködésben, Erdélyben római kori és középkori emlékek feltárásán dolgoznak. 2006–2011 között zajlott a „*Ripa Pannonica in Hungary*” világörökségi nevezési dokumentáció elkészítése, amely elsősorban roncsolásmentes felméréseken alapult. 2008-tól folynak roncsolásmentes régészeti kutatások és tervezett feltárások a kelet-erdélyi limes szakasz mentén (LiDOR program, RLRC program, Erasmus-IP program) a Pécsi Légitregészeti Téka és a marosvásárhelyi Maros Megyei Múzeummal együttműködésében. 2011-től a tanszéki munkatársak részvételével indultak a „*Corpus Limitis Imperii Romani*”, majd 2012-ben a „*Frühes Christentum in Ungarn*” című nemzetközi kutatási projektek. Rendszeresen szerveznek konferenciákat különböző témákban (limes, kereszténység, halál, temetkezés) és jelentetik meg a *Specimina nova* című évkönyvet.

A **Miskolci Egyetem** (ME) Történettudományi Intézetében 2017 óta az Őstörténeti és Régészeti Tanszék keretében indult önálló régészet alapképzés (BA) a 2007 óta működő történelem–régészet alapszak folytatásaként. A képzés több fakultás tudásállományán, infrastruktúráján alapul, hiszen Miskolcon a Műszaki Anyagtudományi, a Műszaki Földtudományi, és az Egészségügyi Kar is részt vesz a régészek képzésében, amely így a bölcsészeti mellett erős természettudományi alapokat is nyújt a régészhallgatóknak. A képzés gyakorlatorientált, kötelező szakterület az őskor és ehhez kapcsolódik az archaeometria és a roncsolásmentes régészet. A képzés régész-technikusi munkára, múzeumi tevékenységre jogosít. A Tanszék munkatársai témavezetők a Mikoviny Sámuel Földtudományi Doktori Iskolában, ahol elsősorban környezetrégészeti és archaeometriai kutatásokat irányítanak. A tanszék részt vesz az ARGUM (*Archeometallurgical Research Group*) tevékenységében, koordinálva a mérnök és bölcsészhallgatók közös munkáját. Több nemzetközi projekt keretében főként paleolitik és bronzkori, valamint archaeometallurgiai kutatások kötődnek a Tanszék nevéhez.

IV. Régészet és az MTA (1989–2019)

Az áttekintésre kijelölt időszakba az MTA Régészeti Intézet már három évtizedes előzmények után, nagy ásatásokkal (pl. dunakanyari leletmentések) és terepmunkákkal (Magyarország Régészeti Topográfiája [MRT]), korszerűnek számító régészeti szemlélettel és intézeti struktúrával, természettudományos vizsgálati módszerek és a számítógépek korai alkalmazásával lépett. A felzárkózást az 1980-as évek európai régészeti gyakorlatához részben a folyamatosan szűkülő anyagi források, részben a rendszerváltást követő, az MTA és az akadémiai intézetek körüli ideológiai viták nehezítették, de az érdemi munkát nem akadályozták. Az intézet rendszeres külső átvilágításai az 1990-es években pozitív végeredménnyel jártak, 1997-ben az MTA "konszolidációjának" nevezett folyamatban még sikerrel védekezett az ellen, hogy az MTA-tól elszakítva a Magyar Nemzeti Múzeum „önálló kutatóhelye” legyen. Az 1990-es évek közepétől állandósult – napjainkig – az a helyzet, amelyben intézeti kutatásokra nem (vagy alig) jutott költségvetési forrás, hanem azt pályázatokból kell(ett) biztosítani. Ezzel a gyakorlattal az intézet „közfeladat jellegű” és hosszútávú projektjei sérültek, miközben a kutatási szabadság jegyében indított egyéni pályázatok – bár fontos témákat érintenek – szétaprózódással jártak és megnehezítették az intézeti szintű tervezést. Ugyanakkor ezek a pályázatok jelentősen hozzájárultak a korszerű régészet terén alapvető jelentőségű interdiszciplináris kutatások térnyeréséhez.

A Régészeti Intézet az 1990-es évektől bekapcsolódott az autópályák (M1, M3, M6, M7, 405. út) építését megelőző nagy ásatásokba, ezek anyagának elhúzódó feldolgozása máig tartó feladat. Mellette nemzetközi ásatási és feldolgozó tevékenység (Núbia, San Potito di Ovindoli, Székelyföld stb.), a Magyarország Régészeti Topográfiájából (MRT) kinőtt mikrorégiós kutatások és több nagyobb tervásatás is zajlott. Intézményközi együttműködésben folytak (és tartanak máig) a fontos régészeti korszakok leletanyagát bemutató korpuszkiadó-sorozatok (*Monumenta Avarorum Archaeologica* [13 kötet], *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* [13 kötet]), ezekhez később a *Monumenta Germanorum Archaeologica* (6 kötet) csatlakozott. A tárgyalt időszakban megjelent az MRT 8–11. kötete és egy, az MRT-vállalkozás megújítását és jövőjét elemző tanulmánykiadó (2017). A kiadó-sorozatok közül leállt a *Studia Archaeologica* (11 kötet 1963 és 1991 között), a *Fontes Archaeologicae Hungaricae* (19 kötet 1973 és 1992 között), új sorozatként számos kiadóval megindult a *Varia Archaeologica Hungarica* (31 kötet) sorozat, legújabban az igényesen népszerűsítő-összefoglaló *Hereditas Archaeologica Hungariae* (3 kötet). Az Intézet idegen nyelvű évkönyve a 15. kiadótól *Antaeus* néven jelenik meg. A Régészeti Intézetben szerkesztik az MTA idegennyelvű régészeti folyóiratát (*Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*).

2003-ban mérföldkő volt az intézet Archaeogenetikai Laboratóriumának felállítása és ezzel a bioarchaeologiai kutatások elindítása, akadémiai forrásokból, amivel a korábban elsősorban fizikai antropológiára, történeti állattanra és paleobotanikára kiterjedő természettudományos kutatások jelentősen bővültek.

Az addig növekvő pályán mozgó, a hazai viszonyok között jól felszerelt könyvtárral rendelkező intézet életében 2007 körül merültek fel problémák. Az Intézet fejlesztése alapvetően külső forrásokból történt, ezek (M7-es ásatások, NKFP) lezárultával világossá vált, hogy az Intézet rendelkezésére álló központi költségvetés önmagában nem fedezi a szükséges működési-fenntartási és fejlesztési költségeket. Ez újabb, nagy volumenű programokban való részvétellel (M6-os autópálya déli szakasza) átmenetileg kezelhető volt, de az MTA akkori vezetősége által kezdeményezett, a Régészeti Intézet számára egyértelműen hátrányosnak bizonyult kutatóközponti rendszer felállításával (2012) az Intézet gazdasági önállósága megszűnt, mozgástere beszűkült és profiljának erőteljes karcsúsítására kényszerült.

A korábbi, a paleolitikum kivételével valamennyi régészeti korszakot felölelő intézeti kutatások szűkebb spektrummal folytatódtak, nagy hangsúllyal a neolitikumon, a bronzkoron és a kora középkoron, valamennyi mögött komoly pályázati háttérrel. Mellettük – jelentős előzmények után – megerősödött a középkor és a kora újkor (török kor) régészeti kutatása, miközben – a támogatás és a személyi feltételek szűkülése miatt csökkentett intenzitással – folytatódtak a régészeti topográfiai kutatások, az ezekből kinövő mikroregionális (békési, zalai) és környezettörténeti vizsgálatok, továbbá az új fejlesztési irányt jelentő terepi roncsolásmentes, térinformatikai háttérrel történő kutatások. Ezeknek sokáig fontos része volt a légi felderítés.

2013-tól, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) részeként a Régészeti Intézet a vizsgált időszak végéig öt témacsoport keretében végezte munkáját.

Az Ősrégészeti témacsoport kutatásai elsősorban az ország középső területeihez és a Dél-Dunántúlhoz kötődtek. Kiemelt szerepe volt a célzott kérdéssel végzett tervásatásoknak (Kakucs, Tolna-Mözs), a korábban megkezdett lelőhely-feldolgozások (Alsónyék) folytatásának és a tematikus kutatási programoknak. Utóbbiak között az Intézet egyaránt volt több európai régióra kiterjedő nemzetközi projektek (ERC, DFG, etc.) résztvevő partnere, de hazai támogatással (Danubius-program, Széchényi-terv, Lendület, OTKA/NKFI, NKA, etc.) is megvalósult számos, az intézmény által vezetett kutatás. A programokban látványos az interdiszciplináris megközelítések növekvő súlya, az elsődlegesen érintett

területek az archaeogenetika, az archaeometallurgia, az abszolút kronológia, a táplálkozásbiológia és a roncsolásmentes terepi kutatások voltak.

Az Ókori és népvándorlás kori régészeti témacsoport munkatársai klasszikus görög szobrászattal, egyiptológiai és nubiológiai kutatással, nagy császárkori leletegyüttesek feldolgozásával foglalkoztak. Intenzív kutatások folytak a késő ókori kultúra egyes témáiban (toreutika, Seuso kincs, akkulturáció, kereszténység, kontinuitás), valamint a bizánci kultúrának a Kárpát-medencei népek hagyatékára gyakorolt hatását illetően. Kiemelkedő jelentőségű volt egy germán, illetve egy avar kori temető (Szólád, Budakalász) feltárása és multidiszciplináris feldolgozása, továbbá a Karoling-kori dunántúli központ, Zalavár további feltárása, új mongóliai kutatások kezdeményezése, valamint a hun és avar kori sztyeppe nomád fegyverzet kutatása. Monografikus munkák születtek az avar kori és a Karoling-kori régészeti hagyatékról és kultúráról. Több program keretében folytak településtörténeti kutatások (Örménykút, Gyoma, Ménfőcsanak).

A Honfoglalás kori, középkori és kora újkori régészeti témacsoport kutatási irányai között a honfoglalás kor a Régészeti Intézet hagyományosan kiemelt témái közé tartozik, különös tekintettel az eurázsiai kapcsolatokra, a fegyver- és településtörténeti, valamint a bioarchaeológiai szempontokra és a honfoglalás kori temetők leletanyagának rendszeres, a Kárpát-medence egészét felölelő, korpusz-jellegű közzétételére. A leletanyagot tárgyaló munkák mellett kiemelkedik a 10. századi ornamentikát feldolgozó monográfia.

A középkor és a kora újkor kutatása elsősorban az ország középső (a Pilis-hegység középkori egyházi intézményei) és dunántúli régiójára terjed ki: Székesfehérvár és Fejér megye középkori településtörténete, Pest és Tolna megye középkori és török kori várai, török kori emlékek a Közép- és Dél-Dunántúlon (Csókakő, Barcs).

A Témacsoport saját kutatásai mellett elkötelezett – külső közreműködőkkel – olyan, kézikönyv jellegű tematikus munkák összeállításában és megjelentetésében, amelyek a hazai és a nemzetközi tudományosság számára bemutatják egy-egy terület új kutatási eredményeit, és az oktatásban is jól használhatóak.

A Témacsoport tagjai – együttműködve más témacsoportokkal – erőfeszítéseket tesznek a *Magyarország Régészeti Topográfiája* nevű vállalkozás folytatására és térinformatikai korszerűsítésére. Új elem a középkori és kora újkori környezettörténeti kutatások erősödése.

Az Archaeogenetikai Laboratóriumot is magában foglaló Bioarcheológiai és környezetrégészeti témacsoportnál a vizsgált időszak utolsó éveiben jelentős műszeres fejlesztés történt. Az archaeogenetikai vizsgálatok a jénai MPI és a harvardi Medical School közreműködésével folytak, jelentős, csúcsfolyóiratokban (*Nature, Science*) megjelentetett publikációk születtek. A Témacsoport munkatársai döntő szerepet vállaltak a roncsolásmentes terepi, illetve tárgyvizsgálati képző technológiák intézeti meghonosításában. A Témacsoport munkájának meghatározó része volt a nagy lelőhelyek és kutatásra kiemelt régiók humán- és állati csontmaradványainak összefoglaló értékelése.

A Dokumentációs és műtárgyvédelmi témacsoport kiemelt feladata a hagyományos típusú adattári gyűjtemények digitalizálása és az áttérés a digitális adattárolásra és keresésre, a muzeális értékű archív anyagok szakszerű tárolása és megőrzése mellett. A grafikai műhely évek óta stabilan kielégíti a publikációs minőségű igényeket, a restaurátor műhely minimális létszámmal, de jó adottságokkal és felszereltséggel a továbblépés lehetőségeit keresi a hazai régészet palettáján.

A Régészeti Intézet könyvtára a 2000-es évekig folyamatosan gyarapodó, jelentős könyvhagyatékokkal bővülő könyvtár volt, mintegy 400 cserepartnerrel, sok hazai és külföldi kutatóval. A Könyvtár

csatlakozott a Hun-Téka bibliográfiai rendszerhez, beléptetőrendszer épült ki, területe bővült. Ez a folyamat az Intézet költözésével és a Könyvtár beépülésével a Humán Tudományok Kutatóház közös könyvtárába lefekeződött, szakirányú fejlesztésére a Régészeti Intézet csak minimális rálátással és forrással rendelkezik.

Az Intézet közös projektek keretében számos, a nemzetközi régészetben meghatározó szerepet játszó kutatóegyetemmel és kutatóintézettel, valamint a világ vezető genetikai és radiokarbon laboratóriumaival (Oxford, Glasgow, Mannheim, Poznań) működött együtt. Jelentősek az MTA kutatóhálózatán belüli együttműködések (CSFK, ATOMKI, Wigner, EK) is.

Az Intézet munkatársai rendszeresen részt vesznek hazai és nemzetközi jelentőségű konferenciák és kiállítások szervezésében (*Mitte Europas*/Európa közepe, Nagyszentmiklósi kincs, kopt művészet, kereszténység a Kárpát-medencében 300–800, Karoling-kor és honfoglalás kor stb.).

A Régészeti Intézet a Bölcsészettudományi Kutatóközpont keretében, ha nem is ideális körülmények között, ismét növekvő pályára tudott állni, amibe a hazai és a nemzetközi együttműködések továbbfejlesztése, az Archaeogenetikai Laboratórium építése, új pályázatok sorozatának elnyerése, a terepi-roncsolásmentes-térinformatikai háttér fejlesztése is beletartozott. Ezt a fejlesztő-stabilizáló folyamatot 2016–2017-ben a Régészeti Intézet átköltöztetése új telephelyére lassította, azonban az új helyén egy valóban korszerű szervezetű és felszereltségű, jó kutatási adottságokkal rendelkező intézetet sikerült felállítani. Akkor nem tűnt irreálisnak, hogy az Intézet szakmai önállóságának biztosítását és a BTK-n belüli anyagi mozgásterének a világos körülírását el lehet érni. Mindezen – addig is nehézségekbe ütköző – törekvések realitása a 2018–2019 során bekövetkezett MTA–ELKH váltással halványult, az MTA-tól akarata ellenére elszakított Régészeti Intézet számára hosszabb távon beláthatatlan következményekkel járó új helyzet alakult ki.

V. A régészeti feltárások változásai (1989–2019)

A régészeti feltárások arculata az elmúlt harminc évben gyökeresen megváltozott. Az 1990-es évek elejétől megjelenő, nagyberuházásokhoz kapcsolódó munkák miatt robbanásszerűen nőtt meg az évente feltárt lelőhelyfelületek mennyisége. A korábbi, maximum néhány száz m²-es felületek helyett ekkortól gyakorivá vált az 1 hektárnyi vagy akár az azt meghaladó nagyságú felszínek kutatása. Ez gyökeresen formálta át a régészettel foglalkozó szervezeteket és magát a tudományt is, hiszen jóval nagyobb tömegű adat és információ szabadult fel az egykori közösségek településeiről és temetőiről, ami nagy kihívást jelentett a feltáró szervezeteknek is.

Az átalakuló feladatokkal és kihívásokkal az addig működő merev intézményrendszer nem tudott hatékonyan megbirkózni. 1997 előtt a régészeti örökségvédelemben kizárólag a feltárással jogosult intézmények (múzeumok, egyetemek, Régészeti Intézet) tevékenykedtek: a múzeumok megyei keretben működtek, a régészeti lelőhelyeket érintő beruházások esetén szakhatósági feladatokat láttak el, gyakorlatilag saját maguknak határozták meg, mit kell feltárni, az mennyi ideig tart és mennyibe kerül és mely intézmények segítségét veszik igénybe. A feltárásokat az Ásatási Bizottság, mint szakmai testület engedélyezte és ellenőrizte. A beruházók – és sokszor az ásatók – szemszögéből a rendszer átláthatatlan és kiszámíthatatlan volt. A nagyberuházások megindulásával párhuzamosan jelentkezett az a napjainkig is meghatározó probléma, hogy az egyes múzeumok a régészeti örökség feltárására és fenntartására biztosított forrásokból tartják el egyéb, nem finanszírozott muzeológiai területeiket.

Az 1997. évi CXL. törvény alapján létrejött a Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság (KÖI) és ekkortól szétvált a hatósági-szakhatósági és megelőző régészeti feltárási tevékenység, a feltárási engedélyezés a hatályos közigazgatási szabályok alapján folyt, az Ásatási Bizottság már nem engedélyező, hanem tanácsadó testületként működött.

2001-ben megszületett az európai örökségvédelmi egyezmény elveit a magyar jogrendszerbe átültető kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény (Kötv.). A törvény egyesítette a műemlékvédelmi és a régészeti örökségvédelmi feladatokat és létrehozta a KÖI helyett a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt (KÖH). Ez sok pozitív változást hozott: egyértelműen elvált a hatósági-szakhatósági és a megelőző régészeti feltárási tevékenység, a hatósági hatáskört pedig ekkortól minden régészeti lelőhelyre – nemcsak a védetté nyilvánítottakra – kiterjesztették. A megelőző feltárásokra a beruházások bekerülési költségének 9 ezrelékét kellett minimálisan elkülöníteni, de a beruházónak a tényleges feltárási költségeket kellett megfizetnie (restaurálás, nyilvántartásba vétel, raktározás). Nem oldódott meg azonban számos probléma: megyénként és beruházásonként eltérő árakon folyt a régészeti feladatellátás, a 19 megyei múzeum eltérő szakmai hozzáállása, munkamódszerei miatt nem volt egységes feltárási normarendszer. A régészeti munka széttagolt maradt, továbbra is hiányzott az egységes központi stratégia is.

A 2000-es években beköszöntő beruházási lázzal a régészeti feladatellátási rendszer nehezen tudott megküzdeni. Erre kínált megoldást a 2007-ben létrehozott Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat. Feladata a kiemelkedő jelentőségű beruházások (nagyberuházások) régészeti előkészítése és lebonyolítása volt, a munkálatok végrehajtásába bevonhatták az arra alkalmas múzeumokat is. A Szakszolgálatot 2010-ben megszüntették, jogosítványainak egy részét a Magyar Nemzeti Múzeum keretén belül létrehozott Nemzeti Örökségvédelmi Központ (NÖK) vette át. A NÖK erőteljesebben támaszkodott a megyei múzeum rendszerre, feladata elsősorban a koordináció volt.

2011-ben a nagyberuházások tervezhetőbb régészeti előkészítése érdekében a régészeti hatástanulmány helyett kötelezővé tették az Előzetes Régészeti Dokumentáció (ERD) elkészítését, amellyel a régészeti beruházások előtt jól felmérhetők lettek a régészeti „kockázatok”, majd 2013-tól kötelezővé tették a próbafeltárások rendszerét.

Nagy visszalépést hozott magyarországi örökségvédelem színvonalában, hogy a gazdasági lobbó hatására előbb megszüntették a KÖH hatósági jogkörét, majd magát a Hivatalt is. Ezzel párhuzamosan hátrányosan módosították az örökségvédelmi törvényt is: limitálták a feltárásra fordítható időt, és maximalizálták a megelőző feltárás költségeit.

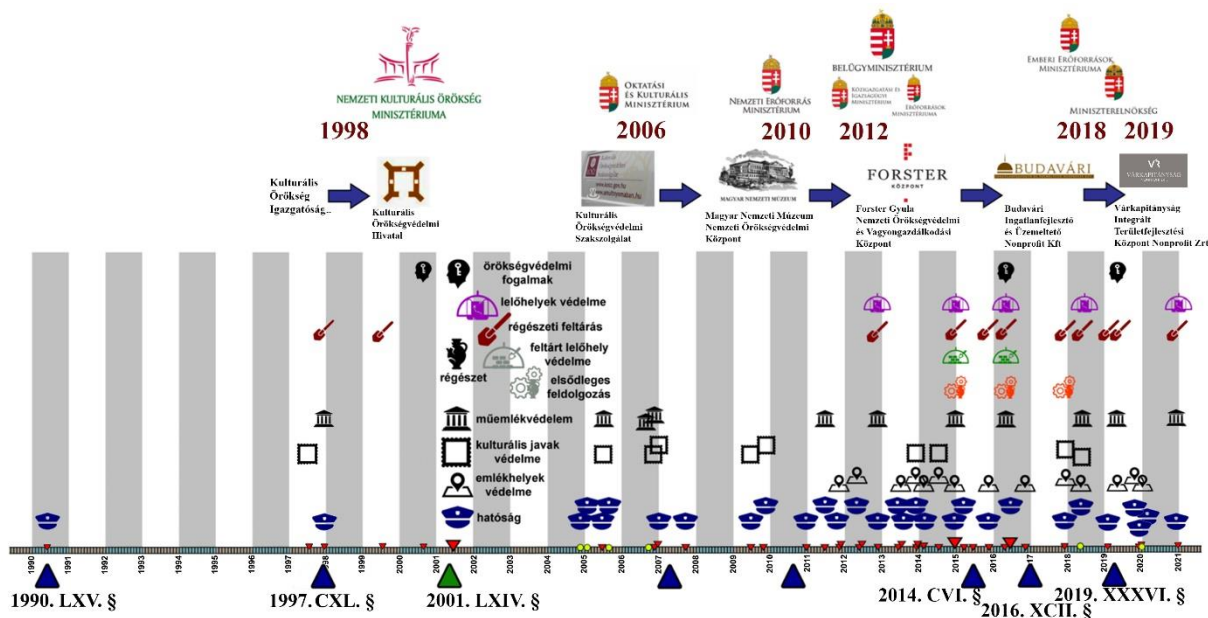
2015. januárjától a NÖK feladatait a Forster Központ vette át. A NÖK és a Forster Központ a műszeres lelőhelydiagnosztika területén nagyot lépett előre, az ERD elkészítésének európai színvonalú modelljét dolgozta ki, ugyanakkor a megelőző feltárásokban nem vett részt, az maradt múzeumi hatáskörben.

2012–2013-tól a gazdasági konjunktúra hatására, ismét szükségessé vált a régészeti kapacitások bővítése a múzeumoknál. A múzeumok ezt a kapacitásbővülést csak a régészeti magánvállalkozások fokozódó bevonásával tudták megoldani. A régészeti akkreditációs rendszer 2015-ben történt bevezetésével akkreditált magánvállalkozások is végezhettek feltárást bevont szervezetként, így a magánvállalkozások szakmailag is ellenőrizhetővé váltak. 2016-tól a múzeumok nyomására egy új rendelet kizárta a magánvállalkozásokat a kiemelt infrastrukturális beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárásokból.

Időközben a Forster Központ Budavári Kft.-vé alakult, majd 2018. októberétől Várkapitányság NZrt. néven a nagyberuházásokhoz kapcsolódó ERD-elkészítést és régészeti koordináció központi kezelését vette át.

Mindezekkel párhuzamosan a Kötv. 2018. január 1-jén hatályba lépett módosítása egységesítette a nagyberuházásokra vonatkozó szabályozást: a megelőző feltárások végzését a megyei hatókörű városi múzeumokhoz rendelte, míg a Magyar Nemzeti Múzeum számára előírta a beruházók és a megyei hatókörű városi múzeumok között a nem kiemelt nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző régészeti feltárások koordinációját, és kapacitáshiány esetén a megelőző feltárások elvégzését. Elkezdett működni a Magyar Nemzeti Múzeum keretein belül a Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság (RÖG), amelynek feladata a magánvállalkozások kapacitásainak pótlása volt.

Összességében megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben a beruházók gazdasági érdekei, illetve a múzeumok és más feltáró intézmények pénzügyi finanszírozásának megoldatlan volta fokozatosan háttérbe szorította a régészeti feltárások szakmaiságát és az örökségvédelem ügyét. Harminc év alatt nem jött létre stabil, egységes keretek közt működő örökségvédelmi rendszer, a régészeti ügyek jelenleg is három különböző minisztérium, illetve államtitkárság alá vannak rendelve (1. ábra). Máiig nem készült el egy olyan nemzeti régészeti stratégia, amelynek segítségével az örökségvédelmi érdekeket, a társadalmi hasznosulást és a nagyközönség igényeit is figyelembe vevő tudományos-, régészeti- és feltárási irányt lehetne szabni a következő évtizedek terepi kutatásainak.

1. ábra Az örökségvédelmi törvényi szabályozás dinamikája és hatókörei 1989–2019 között

Aggasztó jelenség, hogy 2014-től egyre nagyobb mértékben (mostanáig csaknem 50%-kal) csökkent a beruházásokhoz kapcsolódó, nagyfelületű feltárások száma. Még komolyabb problémára utal, hogy a tervszerű, tudományos kutatásokhoz kapcsolódó ásatások száma is látványos, kb. 30%-os visszaesést mutat.

Érdemes szót ejteni néhány előremutató, a következő évtizedre nézve reményteli jelenségről is. Az elmúlt harminc év legmeghatározóbb módszertani változása a nagy felületű ásatások megindulása és a hozzájuk kapcsolódó új felderítő és dokumentációs módszerek elterjedése és látványos fejlődése volt (roncsolásmentes lelőhelydiagnosztika: geofizika, légírégészet, geoarchaeologia, fémkeresőműszeres kutatás stb.), amely jóval összetettebbé alakította a régészeti korok településeiről s tájhasználatáról alkotott képünket. A másik előremutató változás a közösségi régészet megjelenése és előretörése volt

a múzeumi és más örökségvédelmi intézmények keretein belül. A kezdetben a fémkeresőműszerek használatához kapcsolódó mozgalom mára fontos tudományos eredmények tömegét szállítja a kutatásnak, de még fontosabb eredmény az, hogy rajta keresztül a múzeum és az örökségvédelem ügye iránt elkötelezett polgárok száza fordulnak újra a múzeumok és a tudomány világa felé.

VI. A régészettudomány legfontosabb tudományos kihívásai (1989–2019)

Tudományos kutatási programok

Az elmúlt harminc év meghatározó jelentőségű, innovatív változások sorát hozta többek között a lelőhelydiagnosztika, a dokumentációs technikák, nagy mennyiségű leletanyag alapfeldolgozásának módszertanában a roncsolásmentes kutatási technológiák (pl. geofizika, légirégészet, geoarchaeologia), adatbázisrendszerek, fotogrammetria, stb. által. Alapvetően változott meg a régészettudományi kutatások léptéke a tervásatásoktól a nagyfelületű megelőző feltárásokig, terepbejárástól a modern lelőhelydiagnosztikáig, regionális kutatásig. A táj, a környezet, a klimatikus változások kutatásban új távlatok nyíltak átfogó tájhasználati, környezetrégészeti kutatási programok révén.

A régészeti korú tárgyak, leletek vizsgálatában az archaeometriai módszerek, technológiai és anyagösszetétel elemzések, 3D/4D technológia, örökségvédelmi leletanalitika jutott új szerephez. Az ember és emberi közösségek összetett lét-stratégiáit, életmódját, táplálkozását, demográfiai jellemzőit, a mobilitás/migráció komplex kérdéseit, a fizikai antropológia, izotópkémia, archaeogenetika, archaeozoológia, archaeobotanika, statisztikai elemzések módszertana segítségével, jelentős tudományos együttműködések magukban foglaló hazai és nemzetközi bioarchaeológiai fókuszú projektekben vizsgálják. A régészeti és történeti korok, az „idő” relatív és abszolút kronológiai keretrendszerének vizsgálata (14C, dendrokronológia stb.), régészeti elméleti kérdések, Big Data kezelés, összetett struktúrák elemzése, a hálózatelemzés módszereinek alkalmazása minden régészeti korszak tanulmányozásában új fejezetet nyitott.

Az elmúlt harminc évben bekövetkezett változások, hazai és nemzetközi beágyazottságú projektek (NKFI/OTKA, Lendület, ERC), együttműködések sora, a módszertan elementáris változása, természettudományos módszertan alkalmazása alapvetően változtatta meg a kutatások mélységét, kérdéseit és irányát. A magyar régészek komplex kutatási programokban, feltárásokban vesznek részt itthon és jelentős nemzetközi együttműködésekben.

Tudományos közlemények

A Magyar Tudományos Akadémia 2003-ban vette használatba a Köztestületi Publikációs Adattárat (KPA), ami a 2009-ben indult MTMT elődjének tekinthető. Az MTMT rendszerének kialakításával és alkalmazásával követhető lett a tudományos felületeken megjelenő szakmunkák száma, mely a minősített kutatók számára fontos viszonyítási ponttá vált. Egyértelmű változás tapasztalható több irányban, ennek oka a tudományterület nyitása természettudományos vizsgálatok felé és az eredmények integrálása a régészeti kérdések kapcsán. Az egyszerűsített tanulmányok/monográfiák felől egyértelmű elmozdulás tapasztalható a többszerzős tanulmányok és szerkesztett, több tudományterület eredményeit integráló kötetek felé. A szaktanulmányok Q1/D1 folyóiratokban való publikálása is egyre gyakoribb. A minősített kiemelkedő kutatók mérhető Hirsch indexe a 10-es szám fölött található. A tanulmányok száma és jellege is megváltozott. A mérhető tudományos adatokat 1996–2019 között elemző oldal a *Scimago* alapján, a *Social Sciences* területen, azon belül a régészetben is egyértelmű növekedés tapasztalható a tudományometriai mutatók alapján is.

Tudományos ismeretátadás

Az összetett eredmények bemutatásának egyik legfontosabb eleme – a fentiekben már érintett tanulmányok, korpusz- és könyvsorozatok mellett – a nagy hazai és nemzetközi kiállítások létrehozása, melynek kiemelkedő jelentősége van a magyarországi régészeti kutatások időről időre történő láttatásában, sőt európai megmérettetésében. A kiállítások szerepét úgy is tekinthetjük, mint a régészeti eredmények szélesebb közönséghez történő visszacsatolását, a történeti tudatformálás régészeti forrásokon nyugvó tevékenységét és folyamatos fenntartását. A nagyobb régészeti korszakokat tematikusan bemutató kiállítások ugyanakkor motiválják is a szakmai közreműködőket a képi és szöveges összegző narratívák megalkotására.

Az 1990-es rendszerváltás, a szellemi „Vasfüggöny” lehullása nagy lehetőségeket kínált a magyar régészet számára az európai múzeumokban történő megmutatkozásra. Ezt a nagy, fellendülő időszakot jelzik többek között az „*Alltag und Religion – Jungsteinzeit in Ungarn*” (Frankfurt am Main, Freiburg, Wolfenbüttel 1990), a „*Les Agriculteurs de la Grand Plaine Hongroise*” (Dijon 1991), az „*I Celti*” (Vence 1991), a „*Bronzezeit in Ungarn – Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*” (Frankfurt am Main, Freiburg, Kreefeld, Hamburg 1992), a „*Le Bel Age du Bronze en Hongrie*” (Dijon 1994), a „*The Ancient Hungarians*” (Budapest 1996; Caen, Toulouse 1998; Turku, Madrid, Lahti 1999; Bologna, Milano 2008), az „*Out of Rome: Augusta Raurica / Aquincum*” (Budapest 1997, Kaiseraugust bei Basel 1998), az „*À la frontière entre L’Est et L’Ouest. L’art protohistorique en Hongrie au premier millénaire avant notre ère*” (Bibracte 1998), a „*Schätze aus der Keltenzeit in Ungarn: Kunst im Karpatenbecken*” (Hochdorf/Entz 1998–1999), a „*Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum*” (Frankfurt am Main, Hamburg 1999), valamint a „*Barbarenschmuck und Römergold: der Schatz von Szilágysomlyó*” (Bécs, Budapest 1999) kiállításai. A vidéki múzeumok is számos kiállítást mutattak be külföldön, szinte mindig katalógussal egybekötve (pl. „*Sieben Jahrtausende am Balaton*” [Mannheim, Oldenburg 1989]).

Ezt követően a 2000-es évekre a korábbi nemzetközi léptékű rendezvények, a kapcsolódó nagyobb tudományos összegzések igen megritkultak, amit a „*Significant Archaeological Excavations in Hungary 1975–2000*” (Washington, New York 2002–2004) és „*Az avarok aranya – A nagyszentmiklósi aranykincs*” (Budapest 2002), „*Germanen am Plattensee*” (Traismauer, Klagenfurt 2002–2003), „*Keszthely-Fenekpuszta im Spiegel der Jahrtausende*” (Lipcse, 2009), „*Castrum virtuale*” (Heidelberg, 2019) példái képviselnek. A legutóbbi 20 év fejleménye az, hogy a nagyobb szintézisre törekvő nemzetközi régészeti kiállítások gyakorlatilag megszűntek. Ez az országos léptékben érvényesülő általános tendencia önmagában a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti rendezvényeinek, kiállítás-programjainak időbeli megoszlásában is világosan felismerhető, s ez a körülmény a magyarországi régészet egészére nézve szomorú fejlemény.

A minőségi tudományos ismeretterjesztésre, a régészettudományi kutatások hiteles eredményeinek közvetítésére és annak közoktatásban való megjelenítésére működésük minden szegmentumában jelentős energiákat fordítottak a régészek és véleményyt nyilvánítanak a tudománytalan megnyilvánulásokkal szemben. Az ezredfordulón széles szakmai összefogásban készült el a „*Magyar régészet az ezredfordulón / Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*” című kötet, mely magyar és angol nyelven közvetítette a hazai és külföldi szakma és nagyközönség számára egyaránt a magyar régészeti kutatások eredményeit. Folyamatosan bővül a médiafelületeken való megjelenés, honlapok, projekteket bemutató tudományos oldalak, filmek, valamint 2012 óta a *Magyar Régészet / Hungarian Archaeology* online folyóirat elérhető, minőségi tudásbázist jelentenek az érdeklődők számára.

VII. Zárszó

Az MTA Régészeti Tudományos Bizottság 1999-ben készült tudományági elemzésében fogalmazta meg a következő, máig érvényes mondatot: "A hivatásos magyar régészetre sohasem volt jellemző, hogy teret engedett volna akár a délibábos őstörténeti elképzeléseknek, akár a múltat a jelenhez igazítani kívánó politikai akaratnak. Az ilyen törekvések mindenkor kívül maradtak a magyar tudományosság keretein." Az örökségvédelmi feladatok ellátása, a tudományos kutatási programok és a régészeti életpálya tervezhetősége a múzeumokban, egyetemeken, kutatóhelyeken egyaránt fontos kihívás elé állította az elmúlt harminc évben és állítja jelenleg is a régész közösséget. A nemzetközi beágyazottság, a Kárpát-medencei régészet még intenzívebb kilépése a kontinensen és azon túlra, a korszakokon és regionális helyzeteken túlmutató kutatási módszertani kérdések megfogalmazása a múzeumok, egyetemek, kutatóintézetek közötti szoros együttműködésében valósulhat meg.